

Alida Mehdizadə

“AŞIQQ QƏRİB” MƏHƏBBƏT DASTANI ƏSASINDA QADIN VƏ KİŞİ NİTQİNİN FƏRQLƏNDİRİLMƏSİ

Dildən istifadə fərdə uyğun şəkildə dəyişir, lakin bununla belə, müəyyən qədər ümumiləşdirmə aparmaq mümkündür. Belə ki, qadın və kişi nitqi öz spesifikasiyasına görə fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Bu cür dil faktını əsaslandırmaq üçün məhəbbət dastanları bənzərsiz nümunələrdir. Qəhrəmanlıqla məhəbbət motivlərini özündə birləşdirən, qəhrəmanın öz arzusuna yalnız sözün gücü ilə deyil, qılınc gücüyü ilə yetdiyi dastanlar qədim inam və etiqadlarla səsleşən nağıl elementlərinin zənginliyi ilə diqqəti çəkir (1, 2). “Aşiq Qərib” dastanı əsasında qadın və kişi nitqinin əsas fərqlərinə nəzər yetirək.

Sual cümlələrinin işlənmə intensivliyi qadın nitqində daha güclüdür. Bədii sualların, emosional-ekspressiv xüsusiyyətlərin intonasiyada əksi də qadın nitqində intensivdir. Həmçinin onlar qəti fikri dolayı yolla verir, təsdiq nitqini belə sual intonasiyası, sual cümləsi vasitəsilə verə bilirlər (6, 54). Təsdiqi şübhəsiz bəlli olan fikirlərin belə sual intonasiyası ilə verilməsi də zərif cinsin nümayəndələrinin nitqi üçün səciyyəvidir. Məsələn, qarı ilə Rəsulun söhbətinə diqqət yetirək:

– Qarı nənə, tələsmə.

– Ay oğul, niyə tələsməyim? Düz bir ildir ki, Şahsənəmin nə gecəsi gecədir, nə gündüzü gündüz, hələ mənim özümü burada aylıqçı qoyub ki, Tiflis şəhərinə gələn qərblərin xəbərini ona yetirim. İndi, şükür olsun ki, sən özün öz ayağınla gəlib çıxmısan. Mən də kasıb bir arvadam. Mənə də bir xələt çatar.

– Qarı nənə, bu yaxınlarda qəhvəçi dükanı var, ya yox?

– Niyə yoxdur? Var, bax, odur, qərib oğlan.

Qadın nitqində elliptik cümlələrə, mübaliğələrə, litotalara, təkrirlərə geniş yer verilir. Məsələn, Ağcaqız deyir:

– Atanın bir Qərib adında qonağı gəlib. Səhərdən bəri elə oxuyur, gəl tamaşa elə.

Qadınlar nitqlərində göstəriş bildirən sözlərə, ifadələrə geniş yer verirlər. Bir hadisə onları həyəcanlandırdığı zaman maraqlı duyduqları şeylər ətrafında bolca danışar, bəzən eyni fikri ya eyni. Ya da müxtəlif formalarda dəfələrlə təkrar edə bilirlər. Məsələn, Ağcaqız Şahsənəmə deyir:

– Xanım, bu mənim üçün oxuyur. Bayaq da mənə görə kimi oxudu.

– Gördün, mənim üçün oxuyur.

– Xanım, gördümmü, mənim üçün oxuyur.

Cəmiyyət içindəki sosial status da qadınlar üçün daha vacibdir. Ona görə də “Camaat nə deyər”, “İnsanlar nə fikirləşər” kimi düşüncələr həyatlarında vacib faktor rolunu oynayır, bunu bəzən dillə də ifadə edirlər. Başqalarının fikirləri qadın həyatını daha çox mənəngənəyə salır. Məsələn, Şahsənəmin anası qızına deyir:

– Mən deyirəm, bizi biabır eləmə, sən deyirsən, mən Qəribin yarıyam.

Yaxud digər epizodda Şahsənəmin dilindən verilir:

Qurbanım olayım, qaragöz Qərib,
Tez gəl, eşqimizə gülməsin rəqib,
Sənsən mənim hər bir dərdimə təbib,
Get, Qəribim, sağlıq ilə gələsən!

Nitq etiketlərinə, əzizləmə bildirən sözlərə qadın nitqində daha çox yer verilir:

– Biy, qadan alım, necə kim göndərib? Sənin nişanlım Şahvələd.

Yaxud digər bir epizodda:

– Ağrın ürəyimə, necə gələcəyəm. Nişanlım Şahsənəm xonçanı götürüb həyəətə tulladı, özü də mənə o qədər döydü ki, rəhmətlik nənəmin adı yadımdan çıxdı.

Qadın nitqində eyhamlara, atmacalara da geniş yer verilir. Məğzdən yayınma, bir ifadənin başqa mənanı gizləməsinə də yer verilir. Məsələn, dastanda verilir:

– Qarı nənə, sən dünyagörmüş adamsan, biz necə eləyək ki, Qərib Tiflisdən rədd olsun.

– Nə bilim, mən sizin işinizə qatışa bilmərəm.

Şahvələd əlini cibinə salıb bir çəngə pul çıxartdı, qarının ovcuna basıb dedi:

– Qarı nənə, fikirləş görək.

Qarı pulu görə kimi gözlərin işıqlanıb dedi:

– Mənim gözüüm üstə!

Qadınlar nitqlərini daha dolayı qurar, əsas mətləbi ifadə etməzdən əvvəl söhbət ətrafında, bir növ, fırlanarlar. Özlərinə dəxli olmayan məsələlər barədə də fikir irəli sürər, hissələrindən, ehtimallarından danışar, məsələyə münasibət bildirirlər. Məsələn, Qəribi aldatmaq istəyən qarı deyir:

– Oğul, mənim sənə yazığım gəlir. Sən Şahsənəm deyib Təbrizdən buraya köç-külfətlə gəlmisən. Amma Şahsənəm sənə çox vəfasızlıq elədi.

– Necə?

– Necəsi yoxdur. Odur, Şahsənəm əmisi oğlu Şahvələdə nişanlandı. Bu gün-sabah da toyu olacaq. Özü də mənə göndərdi ki, sənə deyim, ta bir də sən Şahsənəm adını çəkməyəsən.

Qadınlar nitqlərində xalq dilində geniş yayılmış ifadələrə daha çox yer verirlər.

– Evi yıxılmışın oğlu, bir səbir elə, gör nə deyirəm?

Həmçinin mübaligələr, evfemizmlər, müraciət bildirən sözlər, sifətin dərəcə əlamətləri, subyektivizmi gücləndirən ara sözlər, fikri qiüvvələndirmək üçün başqalarının mövqeyi ilə öz fikrini təsdiqləməyə, adatlara, nidalara da qadın nitqində daha çox rast gəlinir. Sözüün məna çalarlarından istifadə də qadın nitqində daha intensivdir, bu baxımdan məcazlar və frazeologizmlərin işlənmə tezliyi də daha çoxdur. Qadın nitqinin obrazlılığı daha güclüdür, inversiya, həyəcanlı vurğu, ellipsis, təkrarlar, qeyri-normativ cümlələr, frazemlər və məcazlara daha çox müraciət edirlər. Çünki nitqdə prosesin adlandırılması zamanı frazeologizmlərdən istifadə edildikdə onlar, adətən, nitqə özləri ilə gətirdikləri emosional-ekspressiv ifadəlilik naminə cəlb edirlər (2, 26).

Başına döndüyüm, gül üzli ana,
Ölməyəydi, kaş ki balan gələydi.
Oduna yandıgım, ay aman, ana,
Ölməyəydi, kaş ki balan gələydi.

Lülə-lülə zəhərləri içərəm,
Xəncər alıb qara bağrım biçərəm,
Tezlik ilə bu dünyadan köçərəm,
Ölməyəydi, kaş ki balan gələydi.

Qadının hüquqsuzluğu, ictimai mühitdə patriarxal mövqeyin üstünlüyü onların nitqində də əksini tapır. Məsələn, Şahsənəm anasına deyir:

Şahsənəm qurbandır oğlun həbibə,
Məni salmagınən qeyri-təbibə,
Ana, razı olun, gedim Qəribə,
Ana, mən yazığı nə danlayırsan?!

Kişilər, adətən, öz tələblərini birbaşa irəli sürür, qadımlarsa müəyyən qədər tərəddüd edirlər (3, 72). Qadınlar istəklərinin yerinə yetirilməsi üçün öz nitqlərini yumşaldar, ona emosional boya verər, nitqin intonasiya, vurğu və s. kimi fonetik çalarlarından daha məhərətlə istifadə edirlər. Onlar məqsədə çatmaq üçün insanlara sözlə təsir edirlər. Kişilərdə isə bu, əsasən, hərbə-zorba, qorxutmaqla müşayiət olunur. Bu həm onların mövcud cəmiyyətdəki hökmran statusu, patriarxal mövqeyin üstünlüyü, həm də bioloji cinslərin təbiətindəki fərqlərlə bağlıdır (5, 1488). Məsələn, Dəli Mahmud Şahvələd deyir: “Qəribə toxunsan, səni parça-parça edəcəyəm”. Qadın nitqində bu, öz yerini əzizləmələrə, sözlərin məhərətlə, tək-tək seçilməsinə, insanların zəif məqamlarının tapılmasına verər. Bu zaman onlar əks halda vəziyyətin necə çətin olacağını vurğulayar və məqsədə çatmaq üçün müsahibi vicdanən narahat etməyə çalışırlar. Bu, bəzən şişirtmələr, qeyri-real fikirlərlə ifadə oluna bilər. Məsələn, Qəribin anası deyir:

Mən kömək istərəm sənə xudadan,
Fərəc versin sənə böyük Yaradan.
Ölsəm, kim götürər məni aradan?
Ağlar qoyma bizi, getmə qürbətə.

Kişilər istəklərini daha çox əmr formasında, yerinə yetirilməsi mütləq fikir kimi bildirirlər. Məsələn, Qəribi öldürmək istəyən Şahvələd deyir:

– Al bu pulu, get Qəribi harada görsən, vur, öldür, qanlı köynəyini götür, gəl ver anasına.

Yaxud digər bir epizodda Şahsənəmin atası anasına deyir:

– Get, qızına öyüd ver, bizi biabır eləməsin. Qərib kasıb bir oğlandır. O bizə tay deyil.

Bu həm də müsəlman ölkələrindəki mental qaydalarla bağlıdır. Belə ki, ata ilə qız arasında sədd çəkilir, sevgi münasibətləri, ailə-məişət qayğıları haqda valideynlərdən həmcins olanla söhbət aparılır. Həmçinin qadınlar sözlə ələ almaqda, öz fikrini yeritməkdə, nəsihətçilikdə, uzun-uzadı mübahisələrdə daha mahir olduğu üçün ata ananın qızı ilə danışmasını münasib görür. Çünki kişilər söz oyunlarına, intriqalara çox dözmür, mübahisələr zamanı bunun çox uzanacağını hiss etdikləri anda qol gücünə müraciət edirlər.

Qadınlar isə tələblərini daha çox arzu, yalvarış şəklində ifadə edirlər. Bu da qadının təbiətən daha fədakar, kişilərin isə daha eqoist təbiəti ilə bağlıdır. Məsələn, bir epizodda Şahsənəm deyir:

Qurban olum sənə, hörmətli xacə,
Degilən Qəribə, durmasın, gəlsin!
Yeddi ildir, həsrətini çəkirəm,
Degilən Qəribə, durmasın, gəlsin!

Yaxud Qəribi oyatmağa çalışan Ağcaqız və Şahsənəm bunu bacara bilməyib dəfələrlə cəhd etsələr də, nitqlərində yenə əzizləmələr, nəvaziş dolu sözlər yer alır və bunu xahiş, istək formasında ifadə edirlər.

Sənəm deyir: aç gözünü,
İstər öpsün ağ üzünü,
Tərəq qər qədib özünü,
Qərib oyanmaz, oyanmaz!

Sevge münasibətlərində kişilər üçün qadını zahirən bəyənək əsas olduğu üçün xanımı tərifləyərkən, yaxud sevdiyi şəxslərə xitab edərkən cümlələr əsasən, xarici görkəmin təriflənməsinə yönəldilir.

Qaşların bəzircan, gözlərin xoca,
Baxışın peykandır, rüxlərin uca,
Sevindir Qərbi bəri bir gecə,
Könlümü salıbdır vaxt qaşların.

Gözəli tərif edərkən onun ən spesifik cəhətləri önə çəkilər, könlü oxşaması, kişini cəzb edən xüsusiyyətləri sadalanar, çox zaman hazır ifadələrdən, tez-tez təkrarlanan müqəyyəd epitetlərdən istifadə olunur.

Alışan otaqlı, xoş imarətli,
Gözəllər içində qəddi-qaməti,
Ahu baxışlıdır, laçın sifətli,
Uçmağa, qonmağa cığası gözəl.

Gözəllik kişilər üçün vacib faktordur. Ona görə Qərbin Ruma gedəcəyini öyrənən Şahsənəm fikirləşir ki, ondan da gözəlini tapacaq və ona görə Qərbi Ruma getməkdən çəkindirmək istəyir. Zahir görkəm kişilər üçün böyük əhəmiyyət daşıdığı üçün onlar zərif cinsin nümayəndələrini, az qala, tərədən-dırnağa süzərlər. Məsələn, Qərbin nitqində buna yer verilir:

Birinin ayağında məsti var,
Birinin can almağa qəddi var.
Birinin burada yaxın dostu var,
Üç gözəlin birisinə mən qurban.

Kişilər gözələrinə xitab edənləri sevdiyi üçün qadınlardan baxımlı və gözəl olmasını istəyərlər.

Yüz minlərə dəyər üzün yaşmağı,
İncə belə bağla qızıl qurşağı,
Ayağa geyibsən zərli başmağı,
Qərbi deyir: dur aynaya bax, Sənəm!

Buna görə də kişilər eyni anda birdən çox qadınlardan xoşlanar bilirlər. Ümumiyyətlə, sevgi münasibətlərində qadınlar daha etibarlı olurlar, kişinin vəfası daha gözəlini tapana qədər davam edir.

Yazılmış alınma eşqin əzəli,
Payız gələr, bağlar tökər xəzəli,
Tapdım Rum elində səndən gözəli,
Getdim, yar, əyləndim, bəlkə, gəlmədim.

Patriarxal mövqeyin üstünlüyü nəticəsində kişilər sevgi münasibətlərində də daha açıq və tələbkər ola bilirlər. Qadın bu cür vəziyyətdə daha çox utancaqlıq nümayiş etdirsə də, kişilər onlara lazım olanı almaq üçün birbaşa mətləbə keçməkdən çəkinməzlər. Məsələn, Qərbin nitqindən verilmiş parçaya nəzər yetirək:

Bağban olan sevdiyi güllü bağını,
Əməyim dilini, bal dodağını,
Necə bulud kəsir ay qabağını,
Sevdiyim, örtüyün saçdan elədi.

Öz həqiqi eşqindən söz açan qadının nitqi daha təsirli, daha emosional olur.

Lənət olsun o günlərə, o dəmə,
Yazıq canım necə dözsün sitəmə,
Sən getsən, bürünnəm qaraya, qəmə,
Amandır, Qərbi, getmə Ruma sən!

Ümumilikdə, qadınlar hiss və emosiyaları ifadə etməkdə daha məhirdirlər. Onlar vəziyyəti izah edərkən təfərrüatlara varar, xırda detalları da gözdən qaçırmazlar. Nitqin intonasiyası, təsir gücü də daha artıq olar. Məsələn, Ağcaqız Şahsənəmin halını Qərbi belə izah edir:

Başına olmuşdu zindan qonağı,
Atmaz idi heç tərəfə ayağı,
Hazır idi onda zəhər çanağı,
Yar sənə gədiyim indi anladı.

Kişi nitqi daha birbaşa, qadın nitqi isə dolayıcıdır. Məsələn, “Nişan ver, oğlunu tapım, gətirim” deyən Əhməd bəzircanın yalnız 3-cü dəfə sorğusundan sonra anası onun adını çəkir və tanışlıq verir. Bundan əvvəl isə oğlunun başına gələnlərdən, onuz halının pərişan olmasından danışır. Kişilər isə ən kobud fikri belə açıq şəkildə ifadə edə bilər, qəlb qırmaqdan çəkinməzlər. Şahsənəmlə görüşən Qərbi deyir: “Mənə yaxın gəlmə, sənə Şahvələdin əli dəyib”.

Qadınlar əksərən seçim etməkdə çətinlik çəkər, fikir bildirərkən bunu açıq şəkildə yox, bilvasitə edərlər. Bəzən bir fikri həm təsdiq, həm də təkzib edə bilirlər. Şahsənəmin nitqinə nəzər yetirək:

Sənəm deyir: getmə, yollar çamurdur,
Sənə bağrı daşdır, ya ki dəmirdir,
Yeddi il dediyim xeylaq ömürdür,

Get, Qəribim, sağlıq ilə gələsən!

Yaxud əvvəl “Get, Qəribim, sağlıq ilə gələsən!” deyən Şahsənəm sonradan “Amandır, qəribim, getmə Ruma sən!” söyləyir.

Qadınlar öz seçimlərini edərkən onları sadəcə ifadə etməz, həm də bu qərarı vermək üçün əsaslı səbəbləri olduğunu vurğulayırlar, onlar üçün hissələrini ifadə etmək, vəziyyətin nə yerdə olduğunu ətraflı izah etmək vacibdir. Ona görə fikirlərini birbaşa ifadə edərkən belə, bunu ətraflı şəkildə izaha ehtiyac duyarlar. Məsələn, Şahsənəm onu sınamaq istəyən Əhməd bəzircanə deyir:

Sözünü bilmədin, bəzircan xoca,
Yolunda çəkmişəm xeyli işgəncə,
İnsafdır dəyişmək qızılı tunca?!
Dəgilən Qəribə, durmasın, gəlsin!

Beləliklə, qadın və kişi nitqindəki fərqlər fizioloji və psixoloji fərqliliyin təzahürü kimi meydana çıxır. Kişi və qadın beyinləri doğulan gündən bir-birindən fərqlənir (4, 24). Bu fərqlilik özünü dilin bütün səviyyələrində göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan dastanları. III cild. Bakı: “Lider” nəşriyyatı, 2005, 328 səh.
2. Бабкин А.М. Фразеология и лексикография. – В сб. Проблемы фразеологии (Исследования и материалы). Ленинград, 1964, с. 7 – 36.
3. Jane Sunderland. Language, gender and children’s fiction. New York: “Continuum” International Publishing Group, 2011, 258 p.
4. Je Durdin-Smith and Diane de Simone. Sex and the brain. PAN-Great Britain, 1983, 556 p.
5. Xiufang Xia. Gender differences in using language. – Theory and Practice in Language Studies. Vol. 3, No. 8, Finland: “Academic” Publisher, 2013, pp. 1485-1489.
6. Lakoff R.T. Language and woman’s place. – Language in Society, Vol. 2, No. 1, Cambridge University Press, 1973, pp. 45 – 80.

Açar sözlər: kişi nitqi, qadın nitqi, psixoloji və fizioloji fərqlər, üslub xüsusiyyətləri, mədəni etiketlər, intensivlik.

Ключевые слова: мужская речь, женская речь, психологические и физиологические отличия, стилистические особенности, культурные этикетты, интенсивность.

Keywords: male speech, female speech, physiological and psychological distinctions, stylistic features, cultural etiquette, intensity.

Исследование различных особенностей женской и мужской речи в дастане «Ашыг Гариб»

Резюме

Статья посвящена исследованию различных особенностей женской и мужской речи в любовных дастанах «Ашыг Гариб». Мужская и женская речь отличаются друг от друга не только по фонетическим особенностям и количеству слов в лексиконе, но и по грамматической и стилистической спецификации. В статье отдельно обращается внимание на мужскую и женскую речь, ведется сравнение.

Investigation of distinctive features between the female and male speeches in “Ashig Garib” epos

Summary

The article is dedicated to the investigation of distinctive features between the female and male speeches in “Ashig Garib” epos. Male and female speeches are different from each other not only for phonetic features and the quantity of words in their lexicons but also stylistic specificity. The female and male speeches are especially reviewed and compared in this article.

RƏYÇİ: dos.L.Ələkbərova